

Усов Дмитро Сергійович

(Харівський національний університет внутрішніх справ)

УДК [343.221: 343.353](477)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

В даній статті здійснений аналіз суб'єкту злочину та його обов'язкових ознак, а саме: фізична особа, осудна особа та вік кримінальної відповідальності; розглянуто приналежність суб'єкта розголошення державної таємниці до спеціальних суб'єктів; а також, на підставі загальнотеоретичних положень, обґрунтовано визначення суб'єкту розголошення державної таємниці.

Ключеві слова: суб'єкт злочину, спеціальний суб'єкт злочину, особа, фізична особа, осудна особа, вік кримінальної відповідальності, розголошення державної таємниці.

В данной статье осуществлен анализ субъекта преступления и его обязательных признаков, а именно: физическое лицо, вменяемое лицо и возраст уголовной ответственности; рассмотрены принадлежность субъекта разглашение государственной тайны к специальным субъектам, а также, на основании общетеоретических положений, обосновано определение субъекта разглашения государственной тайны.

Ключевые слова: субъект преступления, специальный субъект преступления, лицо, физическое лицо, вменяемое лицо, возраст уголовной ответственности, разглашение государственной тайны.

In this paper carried out an analysis of the perpetrator and his essential characteristics, such as: an individual, a person of sound mind and age of criminal responsibility, a subject considered accessory disclosing state secrets in specific subjects, and on the basis of the general theoretical positions, accurate identification of the subject disclosure of state secrets.

Key words: perpetrator of the crime, the special subject of the crime, a person, an individual sane person, the age of criminal responsibility, the disclosure of state secrets.

Кримінально-правова характеристика будь якої норми Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) мають, як для теоретичного усвідомлення, так і для практичного застосування дуже велике значення. Не обходить стороною це і проблему кримінально-правової характеристики розголошення державної таємниці. Відповідне значення, в цій характеристиці, має аналіз суб'єкта злочину. Тому метою нашої статті є визначення кримінально-правової характеристики суб'єкта розголошення державної таємниці і, на підставі якої, визначення його змісту.

Аналіз суб'єкту розголошення державної таємниці необхідно розпочати в першу чергу з визначення рівня розробленості цієї проблеми в науковому світі. При цьому, необхідно наголосити на

тому, що питання суб'єкту злочину взагалі в кримінально правовій науці досліджено доволі досконало.

Даним питанням в різні часи займалася велика кількість науковців. Серед яких можливо виділити В. А. Владимірова, Г. А. Левицького, В. С. Орлова, В. Г. Павлова. Але в той же час, такі науковці як М. П. Карпушин, В. І Курляндський, А. А. Пінаєв, А. А. Піонтковський, А. Н. Трайнін та інші, досліджуючи проблему злочину взагалі та його складу, в тій чи іншій мірі звертались до питання суб'єкта злочину та його аналізу.

За той час, який науковці досліджують проблему суб'єкта злочину, в переважній більшості, наукова думка в даному питанні вже чітко сформувала відповідні позиції. Тобто, користуючись математичною термінологією все, що пов'язано із суб'єктом, як елементом складу злочину, почало сприйматись у теорії та практиці боротьби зі злочинністю аксіоматично.

Спочатку ми проаналізуємо поняття суб'єкту злочину спираючись на загально теоретичні положення кримінального права, а потім зупинимось на визначенні та характеристичі суб'єкта розголошення державної таємниці.

Взагалі в теорії права, під суб'єктом розуміють особу, або організацію, яка наділена здатністю мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки (тобто володіти правоздатністю) [1, с. 754]. Безпосередньо в кримінально-правовій науці розуміння суб'єкту злочину базується на законодавчо закріпленому визначенні, а саме: суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України) [2].

Наука кримінального права розглядає суб'єкт злочину, як елемент складу злочину, через призму трьох обов'язкових ознак: особа фізична; особа осудна; особа, яка досягла певного віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Суб'єкт, який володіє тільки вказаними вище ознаками в кримінально-правовій науці визначається, як загальний суб'єкт злочину.

В той же час, закон про кримінальну відповідальність і наука кримінального права передбачають поряд з загальним суб'єктом наявність ще і спеціального. Так в ч. 2 ст. 18 КК України наголошується: «Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа» [2].

Іншими словами, спеціальний суб'єкт, крім зазначених вище загальних обов'язкових ознак, повинен мати й інші ознаки, передбачені кримінальним законом.

Спираючись на викладені вище теоретичні постулати, проана-

лізуємо суб'єкт розголошення державної таємниці.

Диспозиція даної кримінально правової норми наголошує на тому, що розголошення вчинюється « ... особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків» [2].

Тобто, суб'єктом розголошення державної таємниці виступає особа, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службового обов'язку, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Іншими словами, ця особа, по-перше, повинна мати дозвіл на користування відомостями, що становлять державну таємницю; по-друге, такі відомості повинні бути їй довірені або стати відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків; по-третє, мати відповідне службове становище, що дозволяє їй користуватись такими відомостями.

Як ми вже раніше наголошували, обов'язковими ознаками суб'єкту розголошення державної таємниці виступають особи, які мають фізичний статус, осудні особи і, які досягли віку кримінальної відповідальності, що настає за вчинення цього діяння.

Виникає питання – хто є суб'єктом розголошення державної таємниці?

Передусім суб'єктом даного злочину може бути тільки фізична особа, тобто людина.

Справа полягає в тому, що дозвіл на користування відомостями, що становлять державну таємницю, здійснюється на підставі Закон України (далі – ЗУ) «Про державну таємницю» [3]. Положення ч. 2 ст. 22 цього законодавчого акту наголошують: «Допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України ...». Іншими словами, на законодавчому рівні в Україні закріплено, що володіти відомостями, які становлять державну таємницю на законних підставах можуть тільки громадяни України.

Спираючись на положення ЗУ «Про громадянство України» громадянином України вважають особу, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. В той же час, цей закон чітко наголошує на тому, що особа, це є фізична особа (ст. 1) [4]. Тобто громадянин України, в першу чергу, є фізичною особою.

З цього логічного ланцюга, який, до речі, має законодавче підґрунтя, ми можемо зробити висновок, що суб'єктом розголошення державної таємниці може бути тільки фізична особа.

Тобто, фізичність суб'єкта злочину вказує на те, що за розголошення державної таємниці може нести відповідальність лише людина. Не можуть бути визнані суб'єктом цього злочину, як і будь-якого іншого, юридичні особи (підприємства, установи, гро-

мадські організації і т. ін.). Навіть, якщо під час вчинення злочину фізична особа діяла від імені юридичної особи чи в її інтересах, то в цьому випадку, притягненню до кримінальної відповідальності підлягають лише конкретні фізичні особи, в діях яких встановлено ознаки складу цього злочину.

До другої ознаки суб'єкта злочину, передбаченого ст. 328 КК України, необхідно віднести осудність фізичної особи. Відповідно до положень ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [2].

Спираючись на загальнотеоретичні положення, можливо наголосити на наступному: відповідно до положень кримінального законодавства повну осудність, стосовно ст. 328 КК України, можна визначити як можливість фізичної особи під час розголошення відомостей, що становлять державну таємницю усвідомлювати свої дії і керувати ними, а обмежену – як нездатність особи під час вчинення зазначеного злочину повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними через наявний в неї психічний розлад. Тому, встановлюючи факт осудності особи, яка розголошує відомості, що містять державну таємницю, необхідно чітко керуватись тими теоретичними положеннями, які ми викали раніше.

Досягнення особою встановленого законом віку, є наступною з обов'язкових умов притягнення її до кримінальної відповідальності за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент вчинення злочину, а в нашому випадку – розголошення державної таємниці, виповнилось шістнадцять років. Це по-перше.

По-друге, нам потрібно врахувати питання допуску до державної таємниці особи, яке регулюється на підставі ЗУ «Про державну таємницю» [3]. Положення ч. 2 ст. 22, даного закону, наголошують: «Допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років...». Крім того, положення цієї статті, наголошують про необхідність особі мати відповідне службове становище, а саме: «... які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-технічної діяльності або навчання...». Тобто, за загальним правилом допуск до державної таємниці можуть отримати особи, які досягли вісімнадцятирічного віку.

В той же час, відповідно до положень ч. 3, вищезазначеної норми, в окремих випадках, які визначаються міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, за погодженням із Служ-

бою безпеки України громадянам України віком від 16 років може надаватися допуск до державної таємниці із ступенями секретності «цілком таємно» та «таємно», а віком від 17 років – також до державної таємниці із ступенем секретності «особливої важливості».

Таким чином, цю проблему визначає закон, хоча, як ми бачимо, безумовного встановлення межі віку з якого настає кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці не має.

В науковому просторі одностайної точки зору на цю проблему також не має. Переважна більшість науковців в навчальній та науковій літературі коментуючи дану кримінально-правову норму, питання визначення конкретної межі настання кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці оминають стороною. І тільки окремі автори в своїх роботах зосереджують на цьому свою увагу.

Так, наприклад, М. І. Хавронюк наголошуючи на тому, що допуск до державної таємниці надається тільки особам віком, як правило, від вісімнадцяти років (як виняток такий допуск можуть отримати й особи у віці від 16 до 18 років – скажімо, студенти деяких вищих навчальних закладів), то якщо особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, фактично отримала відповідний допуск і розголосила відомості, що становлять державну таємницю, вона, відповідно до ст. 22 КК України, є суб'єктом цього злочину. Недосягнення нею вісімнадцятирічного віку саме по собі не виключає особу зі сфери суспільних відносин, пов'язаних з охороною державної таємниці, і не припиняє ці відносини [5, с. 908]. А. В. Загіка чітко визначає вік кримінальної відповідальності за розголошення державної таємниці посилаючись, на раніше визначені нами, положення ст. 22 ЗУ «Про державну таємницю» [6, с. 518].

Тому, підводячи підсумок викладеному вище, хотілось наголосити на наступному: враховуючи той факт, що суб'єкт розголошення державної таємниці є спеціальним, а саме: є особою, якій ці відомості були довірені, або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, то при визначенні віку кримінальної відповідальності в окремих випадках необхідно користуватися положеннями ст. 22 ЗУ «Про державну таємницю». А за загальним правилом кримінальна відповідальність за розголошення державної таємниці настає з шістнадцяти років.

Для того щоб в повному обсязі розкрити зміст суб'єкту злочину необхідно проаналізувати спеціальні ознаки, що відокремлюють його від загального суб'єкту. В даному випадку необхідно зупинитись на понятті: «довірені особі, стали відомі особі і службовий обов'язок».

На законодавчому рівні термін «службові обов'язки» в загальному вигляді в певній мірі не визначений, але в окремих сферах

правозастосування має своє відображення. Так, в ЗУ «Про державну службу», який набирає чинності 01.01.2014 року, службові обов'язки визначаються, як сукупність обов'язків державного службовця, визначених в цьому законі, правилами внутрішнього службового розпорядку відповідного державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату, та його посадових обов'язків [7].

Поряд з цим визначенням, ЗУ «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» під службовими обов'язками розуміє зафіксовані в трудових договорах (контрактах), посадових інструкціях функціональні обов'язки працівника, що передбачають виконання робіт, які можуть привести до створення винаходу (корисної моделі) [8].

Розкриваючи зміст положень п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України Пленум Верховного Суду України (*далі – ПВС України*) в своїй постанові наголошує на тому, що виконання службового обов'язку – це діяльність особи, яка входить до кола її повноважень (п. 12) [9]. Іншими словами ПВС України службові обов'язки ототожнює з повноваженнями особи.

При цьому в українській мові повноваження розуміються як права, що надані для здійснення чогось. Наприклад, економічна енциклопедія визначає повноваження, як права юридичної чи фізичної особи на здійснення господарських операцій, а також на представництво, що закріплено законодавчо або нотаріально [10].

Що стосується наукового тлумачення даного терміну, то в цьому випадку невизначеності набагато більше.

Роз'яснюючи ті чи інші положення кримінально-правових норм, що стосуються службових обов'язків, окремі науковці дають своє розуміння питань, що пов'язані з виконанням службових обов'язків, а не самим безпосередньо обов'язкам. Так, наприклад, коментуючи ст. 367 КК України «Службова недбалість» П. С. Матишевський аналізує поняття невиконання службових обов'язків, а саме: бездіяльність службової особи в умовах, коли вона повинна була і могла вчинити дії, які входять в коло її службових обов'язків [11, с. 823]. При цьому, як ми бачимо, розуміння службових обов'язків і їх безпосередній зміст не визначається. А це звісно утворює певні проблеми під час кваліфікації діяння та в процесі подальшого правозастосування.

В той же час, інші науковці, коментуючи окремі статті КК України, в змісті яких службовий обов'язок передбачений, як обов'язкова ознака цього злочину, в певній мірі роблять спробу розтлумачити та розкрити зміст цього терміну. Так, наприклад, Л. П. Брич коментуючи ст. 342 КК України, а саме опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному

виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, наголошує на тому, що службовий обов'язок стосується потерпілої особи. Іншими словами, на неї покладений відповідний службовий обов'язок, який вона до речі виконує, а суб'єкт злочину чинить опір під час його виконання. При цьому, на його думку, вчинення злочину під час виконання представником влади, у т.ч. працівником правоохоронного органу, службових обов'язків означає, що посягання має місце під час реалізації ним наданих йому прав та виконання обов'язків, які передбачені відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність представника влади або органу, в якому він працює [12, с. 948]. Проаналізувавши цю точку зору, ми бачимо, що Л. П. Брич визначаючи поняття службового обов'язку зупиняється і наголошує на деяких характерних рисах, а саме: даній особі надані відповідні права; передбачено виконання певних обов'язків; ці права та обов'язки передбачені відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність представника влади або органу, в якому він працює. На наш погляд ця позиція набагато ближче до визначення повного змісту поняття службового обов'язку ніж та, яка наводилась раніше. Але і в цьому випадку залишаються окремі питання, які звужують розгляд проблеми. По-перше, і на нашу думку головне, дане визначення службових обов'язків може бути використано тільки у сфері представницької влади. Виникає питання: як буде моделюватися розуміння службового обов'язку в інших сферах життя? Чи може таке розуміння службового обов'язку використовуватися у сфері охорони здоров'я, освіти, у сфері господарських стосунків тощо.

Такий підхід простежується і в позиціях інших науковців. В. А. Клименко аналізуючи ст. 343 КК України під виконанням службових обов'язків розуміє виконання тих обов'язків працівника правоохоронного органу, в яких втілюються його правозастосовні та правоохоронні функції [11, с. 770]. Можливо приводити ще багато прикладів такої позиції в кримінальному праві, але об'єм нашої статті не дозволяє нам це робити.

В даному випадку, тобто коли мова в кримінально-правовій нормі йде про наявність службового обов'язку, ми вважаємо, необхідно в першу чергу спиратись на загальне розуміння даної проблеми, а потім вже її моделювати під ту окрему ситуацію, яка закріплена в цьому кримінальному законі.

Що стосується розголошення державної таємниці, то в цьому випадку під службовим обов'язком розуміють сукупність відповідних справ та певного обсягу роботи, що визначається посадою, яку займає зобов'язана особа, в межах виконання нею дій по за-

безпеченню, чи то обслуговуванню тих чи інших інтересів з охорони державної таємниці.

Підводячи підсумок, можливо наголосити на тому, що суб'єкт розголошення державної таємниці є спеціальний, а саме: особа, якій були довірені, або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків відомості, що становлять державну таємницю.

Список використаних джерел:

1. Юридичний словник [за заг. ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цветкова] – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1974. – С. 754 (846 с.)

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Редакція від 18.10.2012.

3. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3855-12>. – Редакція від 03.02.2011.

4. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>. – Редакція від 05.07.2011.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 908 (1236 с.)

6. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части : учебник / Под ред. засл. деят. наук. и техн. Украины, д.ю. н., проф. Е. Л. Стрельникова. – Х. : ООО «Одиссей», 2002. – С. 518 (672 с.)

7. Про державну службу : Закон України від 17.11.2011 № 4050-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>. – Редакція від 05.12.2012.

8. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 року № 3687-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>. – Редакція від 05.12.2012.

9. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я : Постанова ПВС України № 2 від 7 лютого 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>. – Редакція від 07.02.2003.

10. Економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovo.org.ua/38/53407/382918.html>

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 2-ге вид. переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2002. – С. 823 (968 с.) – (Нормативні документи та коментарі).

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – С. 948 (1236 с.)

Надійшла до редакції 17.03.2013